

УДК 37.014 : 172.12 : 316.3(477)

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА І ВИХОВАННЯ – ОСНОВА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Василь КИЗЕНКО, провідний науковий співробітник лабораторії дидактики Інституту педагогіки НАПН України, доктор філософії, старший науковий співробітник

Анотація. Визначено роль педагогічної науки і практики в справі формування громадянських цінностей учнівської молоді. Наголошується на креативній прогромадянській діяльності старшокласника – суб'єкта громадянської освіти й виховання та чинника формування громадянських цінностей. Скерується увага на колізії сутності громадянської освіти й виховання молодого покоління в українській школі й сім'ї. Окреслено можливості розвитку системи громадянської освіти і виховання через координацію зусиль школи, сім'ї, учнів, молодіжних партій, громадських молодіжних організацій тощо. Зроблено висновок про доцільність упровадження до шкільної практики цінностей і настанов представників середнього класу – основи становлення і розвитку українського громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянська освіта, громадянське виховання, українське громадянське суспільство, громадянські цінності, ідея громадянського виховання, культура міжетнічних відносин, прогромадянська діяльність, суб'єкт громадянської освіти і виховання, український середній клас.

Васи́лий КИЗЕНКО

ГРАЖДАНСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ВОСПИТАНИЕ – ОСНОВА ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация. Определена роль педагогической науки и практики в формировании гражданских ценностей ученической молодежи. Подчеркивается креативная програжданская деятельность старшеклассника – субъекта гражданского образования и воспитания и фактора формирования гражданских ценностей. Направляется внимание на коллизии сущности гражданского образования и воспитания молодого поколения в украинской школе и семье. Очерчена возможность развития системы гражданского образования и воспитания благодаря координации усилий школы, семьи, учеников, молодежных партий, гражданских молодежных организаций и т. п. Сделан вывод о целесообразности внедрения в школьную практику ценностей и установок среднего класса – основы становления и развития украинского гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское образование, гражданское воспитание, украинское гражданское общество, гражданские ценности, идея гражданского воспитания, культура межэтнических отношений, програжданская деятельность, субъект гражданского образования и воспитания, украинский средний класс.

Vasyl KYZENKO

CIVIL EDUCATION AND YOUNG GENERATION UPBRINGING AS A BASIS FOR THE FORMATION AND THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN CIVIL SOCIETY

Summary. The role of the pedagogical theory and practice in the formation of the civil values of the Ukrainian youth was determined. It was emphasized on the creative pro-civic activity of the high schoolchildren as a subject of civic education and upbringing and a factor for the formation of civic values. A special attention is paid at the collision of the issue of civic education and upbringing of the young generation in the Ukrainian school and in the family. The opportunities for the development of the system of civic education and upbringing by means of the coordination of the efforts of a school, a family, pupils, youth's parties, civic youth organizations, etc. were defined. A conclusion on the necessity of the implementation of the values and the instructions of the middle class representatives was made as they are the basis for the formation and the development of the Ukrainian civil society.

Keywords: civic education, civic upbringing, the Ukrainian civil society, civic values, the idea of civic upbringing, the culture of interethnic relationships, pro-civic activity, subject of civic education and upbringing, the Ukrainian middle class.

Нагальна життєва потреба українців – пошук оптимальної моделі громадянської освіти і засобів громадянського виховання молодого покоління задля становлення українського громадянського суспільства. А втім, на заваді нам стоять супротивні Європейському світу імперські амбіції недоброзичливого північного сусіда вкупі з проросійським націоналізмом на Сході України. Українськими є слова громадського діяча, публіциста й письменника Івана Багряного, сказані в середині

© Кизенко В. І., 2015

минулого століття, однак актуальні й нині: «Стоячи перед безперечним фактом, що між українським «сходом» і «заходом», у тім числі й між молоддю Великої України та інших українських земель, вирита глибока прірва – вирита ворогами й безмірно поглиблена своїми безвідповідальними «політиками» – та здаючи справу, що без координації дії всіх політичних і фізичних сил, а насамперед без мобілізації всієї молоді до боротьби за українську ідею, ніяке успішне завершення тої боротьби немислиме, – ми підносимо проблему, що її висуває

час, про кардинальне заґачення тої прірви» [1, 32]. Російська пропаганда тривалий час проводить інформаційну й ідеологічну диверсію на теренах Східної України. «Адепти російської «величі» заради самої «величі»... не визнають і не визнавали ніколи за нами права на свободу й незалежність» [1, 681]. Особливо відчутно це виявляється сьогодні – в пору політичних, соціально-економічних, духовних випробовувань життєвої долі громадян України. Тож українське громадянське виховання молодого покоління має бути гідною відповіддю цинічній політиці недобросусідства.

Цілком закономірно, що вітчизняна педагогічна наука достоює право українських дітей на формування в них культури міжетнічних відносин як складової громадянської освіти. Згідно з Концепцією громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (2000 р.) культура міжетнічних відносин полягає у втіленні в життя взаємозалежних інтересів етносів, народностей в економічній, політичній, соціальній діяльності українського суспільства на принципах свободи, рівноправності, взаємодопомоги, миру і толерантності. Основою культури міжетнічних відносин в Українській державі є взаємоповага між народами й етносами, які населяють країну, їхня готовність й уміння порозумітися один з одним заради досягнення спільної мети.

Відрадним явищем стало посилення уваги науковців і педагогів до проблем становлення і розвитку громадянської освіти як засобу «...подолання політичної апатії, анемії, навчання мирних способів політичної поведінки, прийомів розв'язання соціальних проблем і конфліктів, впливу на владу» [4, 413]. Поступово зростає питома вага соціально-педагогічних досліджень сутності й призначення громадянської освіти, природи, структури, критеріїв, напрямів громадянського виховання особистості, взаємозв'язків суспільного й особистісного у формуванні громадянських цінностей молодого покоління, з'ясування можливостей, настанов учнів у справі їх опанування.

Порушуються важливі питання творення громадянської освіти як системи, за допомогою якої суспільство здійснює громадянське виховання. У своєму розвитку громадянська освіта вбирає в себе «... соціалізацію індивідів та політичну соціалізацію, процеси становлення політичної та громадянської свідомості й поведінки особистості» [3, 11]. Гіпотетично означимо: громадянська освіта – духівниця сучасної української педагогіки. Ідея громадянської освіти – «ідея навчання самоуправління» [4, 423]. Завдання науковців – стати на допомогу педагогам, батькам і їхнім дітям, громадським молодіжним структурам, молодіжним партіям, об'єднанням, неформальним організаціям задля утвердження основ української громадянської освіти, докладного з'ясування змісту, форм і мето-

дів громадянського виховання задля формування громадянських цінностей молодих українців.

Педагогічній науці й практиці треба мати виражену громадянську, соціально адекватну позицію – не виявляти нерішучість, не оглядатися на закони закритого суспільства. Формувати громадянські цінності українських дітей – це чинити свій громадянський обов'язок, а не лише службовий, з примусу, з розпорядження чи наказу як наукове чи вчительське навантаження. Певна річ, концепції громадянської освіти мають розроблятися не згори вниз відповідно до керованої вертикальної системи, а навпаки – від педагогічної науки і шкільного досвіду до чиновницьких верхів. До диспозиції тут стоїть нам філософська думка, згідно з якою «...громадянське суспільство – це цілісна сфера громадянського життя суспільства, що є порівняно самостійною від державних інституцій і механізму державної влади» [6, 257]. Також віддаємо увагу іншим дослідженням, де громадянське суспільство з'ясовується як конструктивна противага державному тиску, бюрократичному апарату, як форма самоорганізації соціуму, як система, що не залежить від держави, але взаємодіє з нею задля повного забезпечення прав людини (Є. Кривець, В. Огірчук).

На часі – філософсько-педагогічний погляд на учня-людину як діяльну соціальну особистість. Формування громадянських цінностей молодого покоління варто розглядати через поняття суб'єкта діяльності. Учень, за умови його креативної діяльності, постає як її суб'єкт, а його прогромадянська діяльність – як проблема, котру йому треба розв'язувати. Школярі є активними чинниками формування їхніх громадянських цінностей, тож сприймають і презентують себе як суб'єктів громадянської освіти й виховання.

Питання громадянського виховання перетинаються у точці: «Що є образ «Я» – майбутній громадянин України?». Прогромадянська діяльність молодого покоління ґрунтується на чуттєвому пориванні до творення себе, свого майбутнього громадянського «Я». Головним у старшому шкільному віці є перехід від типу особистості, яка переважно «споживає» громадянські цінності до учня-діяча, діяльної особистості, яка їх продукує довкола себе, у своєму середовищі. Пригадаймо відоме: «Громадянське суспільство починається в дітях». Важливо те, що турбота нинішньої учнівської молоді про власне буття зрівноважується в неї з турботою про буття українського народу (за М. Гайдеггером).

Ідея громадянського виховання – пізнай свій народ і себе в ньому, збагни солідарне «Ми» націй, що населяють Україну, і своє «Я» у спільній громадянській діяльності на благо Вітчизни. Сучасні учні, зокрема старші, здатні досягнути сутності прогромадянської діяльності як феномену творення українського громадянського суспільства й кожної

особистості в ньому. У громадянському вихованні розкривається соціально-моральна зумовленість діяльності учнів з опанування громадянських цінностей.

Згідно з теорією соціальної дії М. Вебера в основі соціальних відносин лежить з'ясування сенсу (розуміння) намірів і цілей дій один одного. Соціальна дія полягає в тому, що суб'єктивний сенс дії співвідноситься з діями групи, суб'єкт покладається на ціннісні й мотиваційні орієнтації колективної дії [5, 460, 620]. Твердження німецького соціолога, філософа стає нам за підставу до з'ясування, що основу громадянського виховання становить суб'єктно-суб'єктна, суб'єктно-об'єктна взаємодія учнів як персональних універсумів. «Людське покликання – бути осередком розумної активності, діяльності» (В. Табачковський). Так, українські старшокласники у своїй спільній прогромадянській діяльності радше пристосовують глобалізований український світ до своїх запитів, аніж підробляються до його безконтрольних вимог. За Х. Ортегою-і-Гассетом, буття молоді – це можливість творити себе і своє середовище, змінювати соціальну ситуацію, соціальні обставини. Учнівська молодь самовизначається, творить національне «Ми», свою громадянськість, утверджується в гуртовій діяльності, ідентифікує себе з добропорядними громадянами демократичної України. Отже, обстоюємо ідею більшої самостійності учнів у справі формування громадянських цінностей та застерігаємо за дітьми підліткового і старшого шкільного віку право на вільний вибір форм і методів громадянського виховання.

На жаль, український учень часто не владний над своїм майбутнім через круговерть ринкового суспільства. Під свій вплив його скоряє ринкова ідеологія. Підкреслимо рацію: громадянське виховання школярів узятю в ринкові лецата. Пропагуються ситуативні цінності – гендлярські (ковзучі). Прикро вражає те, що деякі очільники, прихильники стандартизованого, шаблонного навчально-виховного процесу стоять на позиціях творення життєвого проекту української молоді як «ринкоморфного» та запобігають спротиву внутрішнього, власне ментального, світу юних українців зовнішньому, головню споживацькому способу існування. Це свідчить про химерне поєднання провідних цінностей демократичного українського суспільства в соціальній Українській державі з олігархічними цінностями сучасних українських монополістів та з цінностями адептів колишньої авторитарної держави. Тривала конвергенція цих соціокультурних парадигм не сприяє європейському поступу України. Не можемо не бачити, що в наслідку притуплюється продуктивна діяльність учня-суб'єкта в царині громадянського вишколу.

На правду казати, громадянська освіта опинилася в проблемній ситуації: з одного боку, вона

репрезентується як спільна діяльність школи, сім'ї, громадськості, а з другого, редукується до навчально-виховного процесу. Причину вбачаємо у регресії радянської педагогічної спадщини. Крім того, педагогів збиває зі стану моральне, матеріальне приниження середньостатистичного українця, обмаль уваги до повноформатного піднесення питань громадянської освіти в суспільстві, посилення еміграційних, космополітичних процесів. Під гнітом соціально-моральних обставин громадянська освіта в сув'язі з громадянським вихованням зводиться до стереотипного навчально-виховного процесу. (Громадянська освіта в Україні, залученість молодого покоління до формування громадянських цінностей є, за висловом Г. Плеснера, «принципом відкритого питання».)

Постала потреба в педагогічно зваженій діяльності школи і сім'ї у сфері громадянської освіти й виховання дітей. Педагоги і батьки мають допомагати молодому поколінню самостійно здійснювати свою прогромадянську діяльність, яка буде його знанням, життєвим досвідом у подальшому громадянському становленні. За нинішніх українських суспільно-політичних колізій (зокрема, через напруження між громадянським суспільством і політичною владою [6, 319]) важливо само з себе, аби учні розуміли сенс і зміст громадянської освіти і виховання та свою роль у цих суспільно-освітніх явищах.

З уваги до громадянського майбутнього учнівської молоді завдаємо працівникам школи думки про їхнє ціннісне ставлення до загалу учнів – як до завтрашньої людини юрби чи як до гідного громадянина Української держави. Наразі учні мають усвідомлювати, що педагоги не декларують свої плани і завдання, не пропонують сурогат громадянської освіти. Доходимо висновку: для продуктивного провадження громадянської освіти і виховання потрібно йти лавою – поєднати сили школи, сім'ї, громадськості й самих учнів як суб'єктів цієї справи. («Усе, що робиться для учнів, має робитися разом з ними» – К. Байша.)

Безперечно, батьки мають право на власну виховну діяльність з формування громадянських цінностей дитини. Однак українська сім'я, належно непоцінована морально й матеріально, стикається з труднощами створення образу громадянина України, повновартісного члена суспільства. Завважуємо спрощене розуміння батьками структури громадянської освіти і виховання дитини. Соціально вразливі верстви українського населення не годні підносити голос за питомі громадянські цінності. Зокрема, йдеться про соціальну гармонію, соціальну і міжетнічну справедливість, культуру соціальних і політичних відносин, пошану до законів, рівність громадян перед законами, самовідповідальність людини, суверенітет особи, право на життя, власну гідність, працю, безпеку, приватну

власність, рівність можливостей, свободу думки, совісті, участь у політичному житті, самовираження, готовність до захисту індивідуальних прав і свобод, обов'язки (впливають із прав і свобод інших людей), ушанування національно-культурних цінностей інших народів, повагу до демократичних виборів і демократично обраної влади, толерантне ставлення до чужих поглядів, якщо вони не суперечать абсолютним і національним цінностям (за [7, 11]). Тож українська сім'я як центроутрачена сила суспільства має запалитися бажанням ставати до оборони і громадянських, і національних, і сімейних цінностей – субстанції становлення і розвитку молодого покоління.

Громадянська освіта як система охоплює підсистеми: інституційну (школа, сім'я, громадські структури); нормативну (законодавство з питань громадянської освіти, програмні документи); комунікативну (ЗМІ, наукові й прикладні видання методологічного і методичного змісту). Тепер саме час покривати втрати минулих десятиліть української незалежності в громадянській молодіжній політиці. Промовляємо за створення політико-правових, суспільно-економічних, організаційно-педагогічних умов і гарантій для громадянського поступу як молодого покоління, так і всього суспільства.

Сьогодні постає нагода визволити громадянське виховання з-під корми ринкового суспільства. Специфічний вияв громадянської освіти, переведення в життя ідей формування громадянськості вбачаємо в діяльності молодіжних партій, громадських молодіжних організацій (союзи, спілки, асоціації, рухи), громадських молодіжних та дитячих фондів, клубів за інтересами різних напрямів і форм роботи (культурологічні тощо), релігійних молодіжних об'єднань, молодіжних секцій, філій (при громадських об'єднаннях і партіях), неформальних організаціях (за [8, 240]). Завдяки їх комплексній роботі молоде покоління інтегрується у прогромадянські форми діяльності. Прикметно, що у формальних і неформальних організаціях, клубах тощо громадянська освіта й виховання ототожнюються з їх гуртовим носієм – українською молоддю.

Невідмінною умовою громадянської життєдіяльності суспільства є рівночасне розв'язування дидактичних і методичних проблем розвитку громадянської освіти. З-поміж численних проблем загальними рисами виділимо найбільш актуальні, як-от: 1) визначення і роз'яснення сутності громадянської освіти; 2) розроблення стандартів і програм викладання громадянських знань; 3) створення підручників і навчальних посібників; 4) поширення вітчизняного і зарубіжного досвіду й сучасних методик; 5) об'єднання різних учасників реалізації громадянської освіти в асоціацію; 6) підготовка відповідних педагогічних кадрів (за [4, 424]).

На завершення зазначимо, що в сучасних дослідженнях порушується проблема рушійної сили українського середнього класу в розвитку громадянського суспільства [2, 13]. Так, становить інтерес твердження, згідно з яким середній клас покликаний об'єднати громадян у єдину націю, мобілізувати молодих українців для творення громадянського суспільства. За аналізом наукових публікацій доходимо до поглядів про необхідність формування в учнів громадянських цінностей, знань, умінь, настанов представників середнього класу як основи становлення українського громадянського суспільства. Це культура соціальних відносин, рівність громадян перед законами, право на власну гідність, безпеку і приватну власність, суверенітет особи, соціальний оптимізм, право на свободу думки, совісті, повновартісну самореалізацію. Отже, маємо рухатися за прикладом розвинутих європейських країн.

Висновуємо. Українська громадянська освіта і виховання посуваються звільня в своєму становленні й розвитку, проте вбиваються в європейську силу. Суспільство українців рухається від громадянських цінностей до громадянськості – сталої, фундаментальної цінності. Громадянський рівень українського суспільства вирізняється демократичною ідеологією молоді – суб'єктом громадянської освіти і виховання. На часі – розроблення національної системи формування громадянських цінностей молодого покоління засобами української громадянської освіти і громадянського виховання. Молодь – національний продукт, тож є підстави гадати, що вона навчиться ставати до оборони питомих цінностей українського суспільства – і національних, і громадянських, і сімейних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багрянний Іван. Публіцистика : доп., ст., памфлети, рефлексії, есе / Іван Багрянний; упоряд. О. Коновал; передмова І. Дзюби; післямова Г. Костюка. – К. : Смолоскип, 1996. – 856 с.
2. Горпинюк В. Соціально-професійне самовизначення молоді як рушійної сили середнього класу в громадянському суспільстві / Валентин Горпинюк // Освіта і управління. – 2011. – Т. 14. – № 2 – 3. – С. 7 – 15.
3. Громадянська освіта: теорія і методика навчання : посібник для студ. вищ. навч. закладів. – К., 2008. – 174 с.
4. Клепко С. Громадянська освіта : утопії, моделі, філософії / С. Клепко // Наук. і освітня методологія та практики. – К. : ЦГО НАН України. – 2003. – С.409 – 424.
5. Краткий словарь по философии : Более 1000 статей / авт.-сост. Н. Н. Рогович. – Минск : Харвест, 2008. – 832 с.
6. Пасько І. Т. Історія. Нація. Особистість. Вибране : історіософські етюди та манускрипти. – Донецьк : ТОВ «Східний видавничий дім», Асоціація філософів і релігієзнавців, Донець, відділ. Центру гуманітар. освіти НАН України, 2013. – 424 с.
7. Підласий Іван. Ідеали українського виховання / Іван Підласий // Рідна шк. – 2000. – № 4. – С. 6 – 13.
8. Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с. – (Сер. «Енцикл. ерудита»).